

2005 m. sausio 25 d.

Apskirto stalo diskusija “Visuomenė ir valstybė dabarties Lietuvoje: demokratija kryžkelėje?”

Ainė Ramonaitė: Silpna valstybė – pavojus visuomenės laisvei

Neseniai skelbti naujaisi visuomenės nuomonės tyrimų duomenys parodė, jog beveik pusė Lietuvos gyventojų remia „stiprios rankos“ politiką: klausiami, ar Lietuvai valdyti būtų tinkamas „stiprus lyderis, kurio nevaržo nei parlamentas, nei rinkimai“, 47 proc. žmonių atsako „labai tinkamas“ arba „greičiau tinkamas“ ir tik 34 proc. mano, kad tokia valdymo sistema Lietuvai labai netinkama arba greičiau netinkama (likusieji neturi nuomonės).

Ką rodo šie duomenys? Ar deklaruojama parama stipriam lyderiui reiškia, kad praėjus daugiau kaip 15 metų nuo nepriklausomybės iškovojoimo ir demokratijos sukūrimo lietuviai nebebrangina laisvės? Turbūt taip, - liūdnai konstatuoja komentatoriai gana gausiuose šių duomenų aptarimuose, pridurdami, kad Lietuvos visuomenė yra beviltiškai sugadinta 50 metų sovietinės okupacijos ir nieko čia nepadarysi. Lieka tik laukti, kol ateis nauja karta arba nebent imtis kokio nors liaudies švietimo ir auklėjimo projekto...

Šis gana akivaizdus ir plačiai paplitęs Lietuvos visuomenės „ligų“ aiškinimas sovietinio mąstymo palikimu vis dėlto nėra visai įtikinantis, ypač pažvelgus plačiau į kitas šalis su panašia istorine patirtimi. Visai natūralu, kad daugiau „demokratų“ yra senose Vakarų demokratijose nei šalyse, kur žmonės užaugę ir susiformavę komunistinio režimo sąlygomis. Keisčiau atrodo tai, kad labai skiriasi pačių pokomunistinių visuomenių požiūris į demokratiją ir stipraus lyderio valdžią. Pamatavę tikrų „demokratų“ (t.y., atmetančių „stipraus lyderio“ idėją kaip netinkamą) procentą pokomunistinėse Vidurio Rytų Europos šalyse, pamatysime, kad šios šalys pasidalija į dvi grupes. Vieną grupę sudaro šalys, kuriose demokratų yra apie 70 proc. (į ją įeina Čekija, Slovakija, Estija, Slovėnija, Vengrija ir Lenkija), o antrąją – šalys, kuriose „demokratų“ procentas maždaug dvigubai mažesnis - apie 35 proc. Į šią antrąją grupę patenka Lietuva, Bulgarija, Rumunija, Latvija, Rusija ir Ukraina. Galime rasti įvairių tokio pasiskirstymo aiškinimų, tačiau akivaizdu, kad jo paaiškinti negalime vien socialistine ar sovietine praeitimi.

Čia noriu pateikti šiek tiek kitokią tariamo lietuvių polinkio į autoritarizmo interpretaciją, kuri remiasi kelerių metų kokybiniais visuomenės politinės kultūros tyrimais - dešimtimis giluminių interviu įvairiuose Lietuvos miestuose ir kaimuose. Tai greičiau bandymas ne paaiškinti, bet suprasti - suprasti žmonių požiūrius ir jų motyvus, suprasti, kokios reikšmės slypi po „lyderio“, „demokratijos“, „tvarkos“ sąvokomis, tikintis, kad tai gali išlaisvinti nuo tam tikrų įsigalėjusių stereotipų ir abipusių kaltinimų.

Visų pirma, reikia pripažinti, kad klausimas, kuris naudojamas visuomenės polinkiui į autoritarizmą nustatyti, yra kiek apgaulingas. Jame pirmiausia akcentuojama „stipraus lyderio“ sąvoka, tarsi tarp kitko

priduriant - „kurio nevaržo nei parlamentas, nei partijos.“ Išgirdę pirmą klausimo dalį, žmonės jau skuba pritarti, nes autoritetingo lyderio trūkumas yra būtent tai, apie ką jie patys galvojo, apie ką dažnai kalbasi su kaimynais ir draugais, politikuodami ir svarstydami apie išeitį iš Lietuvą kamuojančios politinės ir moralinės krizės. (Beje, jau pats žodis „lyderis“ turi akivaizdžiai teigiamą konotaciją.) Taigi, atsakymai į šį klausimą visų pirma rodo stiprios valstybės, moralinių autoritetų poreikį.

Stipri valstybė nebūtinai yra despotiška valstybė. Stipri valstybė – tai patikima ir efektyvi valstybė, gebanti palaikyti tvarką. Tvarkos palaikymas yra esminis valstybės uždavinys, svarbiausia valstybės funkcija, pateisinanti jos egzistavimą. Netgi liberalai, kuriems laisvė yra didžiausia vertybė, pripažįsta, kad valstybė su savo teisėtos prievartos mechanizmu yra „būtinasis blogis“ ir tikina, kad valstybė atsirado iš racionalios ir savanoriškos žmonių sutarties. Filosofinis klausimas – kodėl žmonės savo noru sutinka atiduoti dalį savo laisvės ir paklusti valstybei – seniai atsakytas: todėl, kad tvarka geriau negu anarchija, visų karas prieš visus.

Kaip tik tokia būseną – visų karo prieš visus – yra būdinga kai kurioms pokomunistinės šalims, visų pirma Rusijai. Jos tyrinėtojai iš Vakarų, regis, pagaliau ėmė suprasti šią pagrindinę problemą, kamuojančią eilinius Rusijos piliečius kasdieniniame jų gyvenime. Tačiau kokios tvarkos nori Rusijos gyventojai? Tyrimai rodo, jog dauguma žmonių žodį „tvarka“ sieja su stabilumu, įstatymu laikymusi, valstybės grobstymo ir plėšikavimo sustabdymu ir žmogaus teisių apsauga. Tik 3 proc. 2000 metais Rusijoje atliktos apklausos respondentų paminėjo, jog tvarka jiems siejasi su demokratinių laisvių ir teisių suvaržymu.

Kaip teigia, Stephenas Holmes'as, Rusijos pavyzdys rodo, kad liberalioms vertybėms valstybės nepajėgumas yra tokia pat grėsmė kaip ir jos despotinė galia. Liberalų pagrindinė vertybė – žmogaus teisės, o liberali valstybė, anot Holmes'o, yra „didžiausia ir patikimiausia žmogaus teisių gynimo organizacija.“ Tačiau su sąlyga, kad ji yra pajėgi užtikrinti tas teises. Neveiksni valstybė negali būti liberali valstybė.

Rusijos pavyzdį miniu todėl, kad jis labai gerai, nors ir paaštrintai, vaizduoja ir paaiškina Lietuvos situaciją. Regis, Lietuva pagal paramą „stipriam lyderiui“ atsiduria šalia Rusijos būtent todėl, kad ir pas mus, taip pat kaip Rusijoje, žmonės nepatenkinti tuo, kaip valstybė vykdo savo funkcijas. Tokį spėjimą patvirtina duomenys apie tai, kaip, žmonių manymu, mūsų šalyje gerbiamos žmogaus teisės. Tai tarsi jungtinis rodiklis, atspindintis žmonių ir valstybės santykio kokybę. Anot 2005 m. rudenį atliktos apklausos, beveik trys ketvirtadaliai Lietuvos žmonių mano, kad žmogaus teisės mūsų šalyje nelabai gerbiamos arba apskritai negerbiamos. Pagal šį rodiklį Vidurio ir Rytų Europos kontekste Lietuva vėl gi gali „lygiuotis“ tik su Rusija, Ukraina ir Rumunija.

Tiesa, kai kurie tyrinėtojai nepasitenkinimą žmogaus teisių apsauga aiškina ekonominėmis priežastimis – esą, žmogaus teisėmis laikomos teisės į aukštą pragyvenimo lygį ir socialinę apsaugą. Tačiau kokybiniai tyrimai rodo ką kitą. Aiškindami, kodėl, jų manymu, Lietuvoje negerbiamos žmogaus teisės, žmonės skundžiasi ne socialine apsauga, bet valstybės nesiskaitymu su žmonėmis – valdininkų, policijos, taip pat ir darbdavių savivale, neveiksminga teisėtvarka, nevykdomais įstatymais ir valstybės išipareigojimais. Be to, dažnai minima tai, jog Lietuvoje neįmanoma rasti teisybės – teismai nepasitikima, o kitur nėra kur pasiskųsti.

Dabartinė situacija Lietuvoje labai dažnai žmonių įvardijama „palaidos balos“ metafora, tarsi apibendrinančia pagrindines išsakomas mūsų valstybės bėdas: politikų ir valdininkų atsakomybės trūkumą, moralinį nuosmukį, autoritetų nebuvimą, nebaudžiamumą ir nesaugumą. Dabarčiai priešingą geros sistemos viziją apibendrina „šventos tvarkos“ simbolis, kurį žmonių sąmonėje įkūnija smetoninė Lietuva. Sovietmetis, kuriame, anot respondentų bent jau buvo galimybė rasti teisybę pasiskundus partijos komitetui ar Maskvai, šioje gero – blogo valdymo priešpriešoje atsiduria per vidurį.

Tvarkos, stiprios ir efektyvios ir žmogų gerbiančios valstybės poreikis, ypač toliau nuo sostinės nutolusiose Lietuvos vietovėse, toks stiprus, kad darosi net keista, kaip mažai tai išnaudoja Lietuvos

politikai. Iš tiesų Rolandui Paksui laimėti rinkimus užteko to vieno šūkio „tvarka bus.“ (Beje, V.Putinas Rusijoje rinkimus laimėjo su labai jau panašiu „įstatymo diktatūros“ šūkiu...) Adamkaus komanda Pakso siūlomai „tvarkai“ pateikė „laisvės“ alternatyvą. Tačiau kas atsitiko? Šis tvarkos supriešinimas su laisve, atrodantis labai natūralus vakarietiško liberalizmo šviesoje, Lietuvos realybei pasirodė tiesiog neadekvatus, nerelevantiškas. Žmonių sąmonėje glūdinčios tvarkos - chaoso priešstatos pakeitimas tvarkos – laisvės opozicija ne tik kad nepasiekė laukto rezultato – neatgrasino žmonių nuo Pakso, bet, ko gero, tik padidino išivaizduojamą atotrūkį tarp Vilniuje sėdinčio intelektualinio ir politinio „elito“ ir „paprastų žmonių.“ Tai atskleidė giluminį nesusikalbėjimą, parodė, kad gyvenama nevienmačiuose reikšmių laukuose.

Pakso pergalė, kad ir kaip nesinorėtų jos prisiminti, galėtų ir turėtų pasitarnauti kaip gera pamoka visiems – politikams, politologams, visuomenės būklę vertinantiems intelektualams ir žurnalistams. Visų pirma norint sėkmingai kovoti prieš „paksizmą“, reikia kalbėtis su žmonėmis ir suprasti, o ne ignoruoti ir „nurašyti“ jų diskursą kaip nepriimtina. Antra, reikia pripažinti, kad tvarkos reikalavimas iš valstybės yra teisėtas ir natūralus. Liberali demokratiška valstybė turi būti apribota, bet veiksmi.